

KAMICI¹ IZ MIRLOVIĆ ZAGORE I KONJEVRATA

Krešimir KUŽIĆ
Zagreb

UDK 726:393 (497.5 "1400–1475") Mir. Zagora i Konjevrate
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. IX. 2005.

Autor daje kritički prikaz nadgrobnih spomenika na seoskim grobljima u Mirlović Zagori i Konjevrata. Najviše su zastupljeni motivi iz skupine heraldičkih i religijskih simbola te po jedan motiv oružja, oruđa i vrlo rijetko ornamentalni sklop s astronomskim i geofizičkim značenjem. Budući da nema nikakvih izričitih naznaka datacije, što je najčešći slučaj i kod ovih spomenika u Zagori, nastanak im je, temeljeći se na analogijama, okvirno određen u razdoblje od 1400. do 1475.

Ključne riječi: Zagora, nadgrobnih spomenici, astralni simboli, heraldika, oružje, oruđe, 15. st.

Selo Mirlović Zagora nalazi se u Dalmatinskoj zagori, 16 km istok-sjeveroistočno od Šibenika. U približnom središtu sela smještena je crkva Uznesenja Marijina i oko nje seosko groblje; geografske koordinate objekta su: 16° 06' E, 43° 46' N, a nadmorska visina 265 m.² Teren na kojem se nalazi gotovo da je ravan, za razliku od većine drugih zagorskih crkava koje se nalaze na većim ili manjim uzvisinama. Ime sela novijeg je datuma – za razliku od okolnih naselja: Unešića, Pokrovnika i donekle Konjevrata. Naime, područje sadašnjeg sela Mirlovića obuhvaća nekadašnja srednjovjekovna sela: *Cossevich*, *Doibrecsich*, *Cremena* i *Rachichiani*, i tek je u razdoblju turske vladavine prihvaćeno novo ime umjesto starih toponima.³ Nesumnjivo je patronimičkog porijekla i prema svim podacima ime su mu dali pripadnici vlaščkog katuna Mirilovića.⁴

¹ U svezi s terminom „kamik“ vidi: Krešimir KUŽIĆ, Zašto bi trebalo terminom „kamik“ zamijeniti termin „stećak“?, *Povijesni prilozi*, 20, Zagreb, 2001., str. 259–265.

² Topografska karta 1:25000, Split 521-1-3 (Konjevrate).

³ Arhiv HAZU, *Annali de Sibenico di Dominico Zavoreo*, str. 5–7; Josip BARBARIĆ – Josip KOLANOVIĆ, *Šibenski diplomatarij*, Šibenik, 1986., str. 14, 134; Frano DUJMOVIĆ, *Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine*, u: *Šibenik – spomen-zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 1976., str. 99. Krsto Stošić u svojoj knjizi »Sela šibenskog kotara« nije odredio pripadnost pojedinih srednjovjekovnih naselja, jer ih stavlja u okvir Konjevrata ili ih uopće ne locira na današnjem terenu. Vidi: Krsto STOŠIĆ, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941., str. 101–103, 106, 107.

⁴ Arhiv HAZU, *Sopra li Confini in Dalmazia*, Rks. II. b. 53., str. 6; Euzebije FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892., str. 561; Stjepan GUNJAČA, »Gvozdi« u ratovima Arpadovaca u

Selo Konjevrate nalazi se također u Dalmatinskoj zagori, 10 km sjeveroistočno od Šibenika. Župna crkva sv. Ivana nalazi se na križanju ceste Šibenik – Drniš i odvojka prema Mirlović Zagori i ima geografske koordinate 16° 01' E, 43° 47' N i nadmorsku visinu 209 m. Teren na kojem se nalazi pretežito je kamenit i ravan, a u blizini se nalazi duboka suhodolina zvana Punčka draga. U srednjem vijeku selo je bilo sjedište župe *Choglieurate*, koja je obuhvaćala naselja *Goris*, *Debaresichi*, *Pachlena*, *Wranach*, *Szelcze*, *Draga* i *Zamegia*.⁵ Verzija imena Konjevrate prvi je put zabilježena 1648. godine.⁶ Ta su sela pripadala kotaru ili, kako se češće piše, distriktu grada Šibenika. Šibenik, kojega je jezgra bila naselje podno utvrde sv. Mihovila, najkasnije je od svih primorskih gradova dobio vlastitu biskupiju, a time i punopravni status nezavisne komune. Svoju vlast na okolna sela postupno je širio; područje današnjeg Mirlovića i Konjevrate bilo mu je pripojeno polovinom 13. stoljeća, što je definitivno potvrđeno u ispravama iz 1322., 1358. i 1434. godine.⁷ U crkvenom smislu, od samog dana osnutka Šibenske biskupije, 1. svibnja 1298., spomenuta sela bila su u njenu sastavu, a prema podjeli iz 1460. nalazila su se u vikarijatu Kosevića.⁸ I dok nas velebna katedrala sv. Jakova podsjeća na prosperitet Šibenika u 15. stoljeću, u zagorskim selima ne ćemo naići na adekvatne građevine iz tog doba – jedino su kamici ostali kao podsjetnik na to doba.

Tijekom široke akcije evidentiranja srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika koja je završena 1969. godine, područje šibenske Zagore ostalo je većim dijelom zaobiđeno. Nakon toga ni Ante Škobalj nije u potpunosti obradio ovo područje, što je vidljivo iz njegove knjige iz 1970., a isti propust napravio je pet godina kasnije i Šefik Bešlagić.⁹ Slučaj je zanimljiv zbog toga što je već 1896. godine u jednom od prvih brojeva *Starohrvatske prosvjete* spomenuta nekropola u Mirloviću, te su donijeti rezultati kranimetrijskih mjerenja lubanja iz nekoliko otvorenih grobova.¹⁰ Prava je šteta što ta, tada revolucionarna istraživanja nisu provedena u cijelosti, jer je propuštena prilika za dobivanje dragocjenih saznanja na tada još prilično sačuvanim grobovima; međutim,

Hrvatskoj potkraj XI. stoljeća, u: *Izbor iz djela*, Split, 1991., str. 287–289. Gunjača je upozorio na patronimik M u r i l i g de Cosseuicha iz 1418., a u jednom mnogo kasnijem spisu navodi se da Mirilovići imaju postojbinu u Petrovom polju. Vidi: Fehim DŽ. SPAHO, Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 13, Zagreb, 1986., str. 54; K. Stošić navodi da ime sela dolazi od nekog turskog bega. Vidi: K. STOŠIĆ, 1941., str. 101.

⁵ Annali de Sibenico, str. 6; J. BARBARIĆ – J. KOLANOVIĆ, 1986., str. 14; F. DUJMOVIĆ, 1976., str. 99.

⁶ K. STOŠIĆ, 1941., str. 111.

⁷ J. BARBARIĆ – J. KOLANOVIĆ, 1986., str. 87–89, 129–136; Josip KOLANOVIĆ, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb, 1995., str. 10–17.

⁸ Josip BARBARIĆ, Šibenik, Šibenska biskupija, šibenski biskupi, u: *Sedam stoljeća Šibenske biskupije*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998., Šibenik, 2001., str. 92, 114.

⁹ Ante ŠKOBALJ, *Obredne gomile*, Sv. Križ na Čiovu, 1970.; Šefik BEŠLAGIĆ, *Stećci – kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1971.; Šefik BEŠLAGIĆ, *Stećci u okolini Šibenika*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 1, Zagreb, 1975. – posebno str. 179.

¹⁰ B. PERIČIĆ, Podatci za kranilogiju grobova pod stećcima, *Starohrvatska prosvjeta*, II/1, 2., Knin, 1896., str. 41, 42, 100–102.

možemo žaliti i za Bešlagićevom obradom jer smo ostali uskraćeni za točna skiciranja prvobitnih položaja kamika na groblju, na način kakav je on proveo na drugim nekropolama.

Dvadeset i sedam godina kasnije sve je bilo nepovratno promijenjeno. Prilikom boravka u Mirloviću 27. listopada 2000. godine snimljeno je stanje u groblju i otkriveno 26 kamika, od kojih je jedan veći dio – 15 njih – bio izvađen sa svojih starih položaja uokolo crkve. Sljedećih šest bilo je pred crkvom, a razlomljeni ostatci pet ploča nađeni su u starom istočnom zidu (sl. 1.). Valja svakako napomenuti da većina spomenika nije ni na tim starim položajima bila netaknuta. To se vidjelo po tome što neki od njih nisu imali karakterističnu sivu patinu na strani reljefa, nego su bili blijedi i zaprljani crvenicom. S obzirom na onaj drugi dio nadgrobnika kojima je popločano crkveno predvraće, očito su i ovi bili preokrenuti, tako da im se patina uhvatila na izvorne donje plohe. Dakle, gotovo svi analizirani kamici nađeni su poredani pred sjevernim zidom groblja (sl. 2.). Jedini izuzetak je ostatak jednog spomenika u starom istočnom zidu. Poredak opisa uvjetovan je poretkom spomenika, počevši od sadašnjih vrata prema sjeveroistočnom uglu.

PRIKAZ SPOMENIKA IZ MIRLOVIĆ ZAGORE

1. Prvi skraćeni nadgrobni kamen ima sljedeće dimenzije: dužina (D) = 120 cm, širina (Š) = 86 cm, debljina (Deb) = 25 cm, izvorna PT (procijenjena težina) > 690 kg.¹¹ Prema tome, uvrstit ćemo ga u skupinu ploča – tip I. 1.¹² Na njegovoj gornjoj, blago ispupčenoj plohi uz desni otklesani rub i izvan uzdužne simetrale nalazi se plitki reljef grčkog križa (*crux immissa*) D= 27 cm, Š= 25 cm, širine kraka 5 cm (sl. 3.). Prije premještanja na sadašnju poziciju ploča je bila preokrenuta, što se vidi po blijedoj boji kamena.

2. Neposredno do ovog leži položen spomenik čije su protežitosti: D= 177 cm, Š= 76 cm, visina (V) = 34 cm, PT≈ 1200 kg. Njegov nam oblik nameće svrstavanje u grupu sanduka – tip II. 1.-j), a razlikovna osobina mu je zarubljenost uzdužnih rubova gornje plohe i zaobljenost svih četiriju uglova (sl 4.).¹³ Načelo prema kojem smo nadgrobnike svrstavali u ploče ili u sanduke temelji se na odnosu širine i debljine odnosno visine. Ukoliko je omjer Š i Deb, tj. V bio veći od 1:3, spomenik je označen kao ploča, a ukoliko je bio manji, označen je kao sanduk. Bliže desnoj strani gornje plohe isklesan je veliki heraldički ljljan D= 47 cm, Š= 45 cm. Stapka motiva izlazi iz debljeg podnožja ili stope i grana se u dvije odeblje laticice i kratki središnji šiljak.

¹¹ Slobodan ŠESTANOVIĆ, *Osnove geologije i petrografije – primjena u građevinarstvu*, Zagreb, 1986., str. 160. Uzeo sam u obzir specifičnu težinu vapnenca od 2.69 g/cm³.

¹² Šefik BEŠLAGIĆ, *Oblici stećaka, Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH*, XLIII, Sarajevo, 1972., str. 198, 203.

¹³ Š. BEŠLAGIĆ, 1972., str. 199, 204. Bešlagić zarubljenost naziva »prikračena piramida«.

3. Treći u nizu je uzdužno zarubljeni kamik dimenzija: $D=177$ cm, $\check{S}=93$ cm, $V=37$ cm, $PT\approx 1630$ kg. Tipološki ćemo ga svrstati u skupinu sanduka – tip II. 1.-j).¹⁴ U cijeloj površini gornja mu je ploha konveksno zakrivljena, a u sjecištu uzdužne i poprječne simetrale nalazi se reljefno ispupčeni jednakokračni križ (*crux immissa*) $D=30$ cm, tanjih krakova (sl. 5.). Vjerojatno je zub vremena prouzročio nastanak manje plitke kamenice na desnom, gornjem dijelu dijagonale.

4. Sljedeći kamik ima blago trapezan, uzdužno zaobljen oblik sljedećih veličina: $D=151$ cm, $\check{S}=69/55$ cm, $Deb=26$ cm, $PT\approx 650$ kg, pa ga stoga određujemo kao sanduk tip II. 1.-h).¹⁵ Na njegovoj gornjoj plohi, na uzdužnoj simetrali, ali više prema desnoj strani vidljiv je heraldički ljiljan $D=40$ cm, $\check{S}=27$ cm (sl. 6.). Slično prethodnom liku ljiljana, stapka raste iz deblje baze, a iz nje se izvijaju dvije latice i središnji šiljak. Sudeći po blijedoj boji, spomenik je dugo vremena ležao preokrenut, a duboki, prirodno upušteni prostor na gornjem, desnom dijelu plohe govori da je za klesanje iskorišten površinski sloj vapnenačkog grebena.

5. Nakon ovoga nadgrobnika nailazimo na primjerak koji odskače od ostalih po nekim značajkama. Kao prvo, odlikuju ga zamašne dimenzije: $D=193$ cm, $\check{S}=93$ cm, $Deb=50$ cm, $PT\approx 2400$ kg. Po svojoj formi pripada skupini sanduka – tip II. 1.¹⁶ Glede građe, izrađen je od krupnozrnatog vapnenca. Na gornjoj plohi blijede boje isklesana su četiri nejednaka heraldička ljiljana u uzdužnom nizu. Cijela skupina nalazi se na blago izdignutoj vrpici, tj. polju širine jedne trećine plohe. Gledano s lijeva nadesno veličine prvog ljiljana su: $D=28$ cm, $\check{S}=27$ cm. Drugi, najmanji ljiljan mjeri: $D=18$ cm, $\check{S}=26$ cm. Dimenzije trećeg *fleur-de-lis*-a su: $D=33$ cm, $\check{S}=25$ cm, a četvrti lik mjeri: $D=40$ cm, $\check{S}=26$ cm (sl. 7.).

6. Sljedeći u nizu je odlomljeni nadgrobnik čije su izmjerene dimenzije: $D=125/92$ cm, $\check{S}=80$ cm, $Deb=27$ cm. Unatoč oštećenju, možemo ga uvrstiti u skupinu nižih sanduka – tip II. 1.¹⁷ Nema ukrasa.

7. Pristupajući dalje, vidimo još jedan oštećeni spomenik oblika ploče – tip I. 1.¹⁸ On je uzdužno otklesan, tako da mu sadašnje dimenzije iznose: $D=161$ cm, $\check{S}=60$ cm, $Deb=20$ cm. Uslijed oštećenja motivu ljiljana nedostaje desna polovica, ali mu možemo pouzdano rekonstruirati dimenzije: $D=52$ cm, $\check{S}\approx 40$ cm (sl. 8.). Sudeći prema položaju patinirane površine, služio je kao dio zida.

8. Niz se nastavlja s kamikom bez ukrasa koji je također otklesan. Njegove mjere su: $D=107$ cm, $\check{S}=64$ cm, $Deb=13$ cm. Unatoč oštećenju, ništa nas ne sprječava da ga tipološki odredimo kao ploču – tip I. 1.¹⁹

¹⁴ ISTO.

¹⁵ ISTO.

¹⁶ ISTO.

¹⁷ ISTO.

¹⁸ ISTO, str. 198, 203.

¹⁹ ISTO.

9. Deveti je kamik cjelovit, ali nema ukrasa. S obzirom na grubu obrađenost, možda je položen okrenut na lice. Dimenzije su mu: D= 180 cm, Š= 89 cm, Deb= 20 cm, PT≈ 860 kg, i prema podacima i ovaj nadgrobnik pripada skupini ploča – tip I. 1.²⁰

10. Oštećenja odnosno otklesavanja pretrpio je i okrenuti vapnenački nadgrobnik koji mjeri: D= 97 cm, Š= 76 cm, Deb= 23 cm. Oblikom ovaj spomenik također pripada grupi ploča tip I. 1.²¹

11. Nakon njega na red dolazi kamik čije ga dimenzije svrstavaju u prijelazni oblik između ploča i sanduka: D= 165/108 cm, Š= 72 cm, V= 24 cm. Dakle, kombinacija tip I. 1. – II. 1.²² Sudeći po tome što se patina vremena vidi samo na jednom dijelu gornje plohe, a i po tome što je na izvorno lijevoj strani klesanjem stanjen za par centimetara, spomenik je služio i za neke druge namjene. Pored svega otklesan mu je lijevi ugao. Gornju plohu ukrašava heraldički ljiljan D= 55 cm, Š= 40 cm, (sl. 9.) Stapka izlazi iz ošireg podnožja i iz nje se povijaju dvije latice između kojih je kopljasti šiljak.

12. Izuzetnu pozornost izaziva prelomljeni monument veličina: D= 113+86 cm, Š= 85/75 cm, Deb= 23 cm, PT≈ 980 kg (Sl. 10.). Tipološki pripada skupini ploča trapeznog oblika – tip I. 1.-h).²³ Na njegovoj se gornjoj plohi nalaze četiri motiva nepravilno raspoređena, i međusobno i u odnosu prema površini kamika. Na desnoj polovici, bliže rubu, nalazi se astralni motiv polumjeseca debljine 3 cm, i raspona šiljaka od 15 cm. Lik je blago nagnut nalijevo, pa trbuh gleda prema bližem desnom kutu plohe. Iznad njega, na uzdužnoj simetrali, isklesan je lik u obliku slova „T“ zaokrenutog za 180°, tj. „L“, koji mjeri: D= 29 cm, Š= 15 cm. Ostala dva jednaka motiva imaju oblik potkovice ili slova „C“ zaokrenutog za 180°. Lijevo se nalazi uz gornji rub ploče, a desni između dvaju krakova spomenutog slova, ali malo više udaljen od ruba. Osim tih ornamenata, ploha ima nekoliko plićih kamenica stvorenih radom atmosferilija, što uz sivu patinu govori da je i spomenik dugo ležao u izvornom položaju.

13. Ništa manje zagonetan motiv nalazimo na nadgrobnom spomeniku čije su dimenzije: D= 187 cm, Š= 88 cm, V= 30 cm, PT≈ 1320 kg. Tipološki pripada u skupinu sanduka – kombinacija tip I. 1.-f) – II. 1., a specifičnost u oblikovnom smislu su mu dva ugla odsječena pod kutom od 45° koja se ne sastaju u zajedničkom vrhu.²⁴ Međutim, naše zanimanje pobuđuje ponajviše ornamentalni ukras u obliku visokog reljefa na njegovoj gornjoj plohi. Motiv ima mjere: D= 148 cm, širina u krakovima 51 cm, širina u laticama ljiljana 35 cm, širina osi 9,5 cm (sl. 2. i 11.). Kao što se vidi, iz središnjeg dijela položenog po uzdužnoj simetrali kamika račvaju se na oba kraja dva kraka koji završavaju strjelicaštim vrhovima. Osim toga, po sredini lika izvijaju se dvije latice karakteristične za heraldički *fleur-de-lis*. Što bi simbolizirao ovaj motiv?

²⁰ ISTO.

²¹ ISTO.

²² ISTO, str. 198, 199, 203, 204.

²³ ISTO, str. 198, 203.

²⁴ ISTO, str. 198, 199, 203, 204.

14. Neposredno do ovog spomenika, kao posljednji u nizu, nalazi se nekadašnji kamik otklesan ukoso s objiju strana. Dimenzije su mu: D= 54/65 cm, Š= 80 cm, Deb= 25 cm. Tipološki je vjerojatno pripadao skupini ploča – tip I./1.²⁵ Jedini ukras je jednakokrani križ (*crux immissa*) D= 27 cm, širine kraka 7,5 cm, sa blago konkavno uvučenim krajevima krakova (sl. 12.).

15. Kao što smo rekli, prije nedavnog širenja staro je groblje bilo okruženo kamenim zidom građenim prije 1761. godine.²⁶ Na njegovoj istočnoj strani iskorišten je tada kao građevni materijal jedan masivni sandučasti kamik – tip II./1.-j.²⁷ Nepravilno otklesani ostatak ima sljedeće dimenzije: D= 105/50 cm, Š= 95 cm, V= 97 cm. Osim pozamašne visine sanduka, odlikuje se zarubljenim bridovima nekadašnje gornje plohe. Na njoj su, unatoč oštećenju, prepoznatljivi donji dijelovi jednog štita i sječiva mača utaknutog u tok, izvedeni u tehnicu visokog reljefa (sl. 13.).

U *Starohrvatskoj prosvjeti* nalazimo šture podatke o još dva nadgrobna spomenika iz Mirlovića, koje ne nalazimo među sačuvanim nadgrobnicima – ostaje mogućnost da su upotrijebljeni za pločnik pred crkvom. Jedan je imao sljedeće dimenzije: D= 190 cm, Š= 90 cm, V= 35 cm. Bio je ukrašen reljefom mača pokrivenog štitom. Drugi je mjerio: D= 220 cm, Š= 125 cm, V= 38 cm. Na gornjoj su zarubljenoj plohi isklesana dva usporedna križa.²⁸

PRIKAZ SPOMENIKA IZ KONJEVRATA

1. Od vjerojatno daleko brojnije skupine srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika sačuvao se samo dio jedne ploče (?) ispred crkve na kojoj je reljefni prikaz rala (sl. 14.). Ono je, razumljivo, jako umanjeno, ali se nesumnjivo može ustvrditi da se radi o takozvanom trostranom ralu (šupljina između oja, kozlaca i plaza ima trokutast oblik). Razaznaju se, dakle, oje, plaz s ručicom i lemešom, te kozlac.²⁹

²⁵ ISTO, str. 198, 203.

²⁶ Josip Ante SOLDI, Crkveni život na proširenom području šibenske biskupije nakon uzmaca Osmanlija, u: *Sedam stoljeća šibenske biskupije*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998., Šibenik, 22. do 26. rujna 1998., Šibenik, 2001., str. 337.

²⁷ Š. BEŠLAGIĆ, 1972., str. 199, 204.

²⁸ B. PERIČIĆ, 1896., str. 100, 101.

²⁹ Branimir BRATANIĆ, *Oraće sprave u Hrvata – oblici, nazivlje, raširenje*, Publikacije Etnološkog seminara Sveučilišta u Zagrebu, 1, Zagreb, 1939., str. 7, 20.

ANALIZA

Ako pogledamo ornamente kojima je veći dio kamika ukrašen, brzo ćemo uočiti da nam se pruža mogućnost njihove dosta lake tipološke klasifikacije. Tako ćemo bez problema zasebno razvrstati heraldičke i vjerske motive i prikaze oružja, ali će nam preostati nekoliko reljefnih ornamenata čiji nam nepravilni oblici i još nepravilniji razmještaj na površini kamika – bez iznimke na gornjoj plohi – ne će na prvi pogled otkriti svoje značenje. Pored toga, njihovo nam prepoznavanje otežava i oštećenost spomenika uslijed djelovanja atmosferilija. Međutim, imajući na umu da je onodobni, i seoski plemenitaš, kao i seljak, cijelim svojim bićem bio uronjen u kompletnost prirodnih zbivanja, nametnut će nam se zaključak da razjašnjenje tih nesvakidašnjih simbola trebamo tražiti u sferi prirodnih fenomena.

Ljiljan ili *fleur-de-lis* jedan je od uobičajenih i širom Europe prihvaćenih heraldičkih simbola. Nalazimo ga u mnoštvu varijanata na grbovima dinastija, plemstva, kao i povijesnih pokrajina i gradova od Portugala do Poljske, od Škotske do Sicilije. Premda načelno pripada podskupini biljnih likova u sklopu skupine običnih figura, najčešće ima stilizirani oblik.³⁰ Iako se *fleur-de-lis* susreće na grbovima još od vremena Arpadovića, ipak njegovu opću primjenu u Hrvatskoj i Bosni datiramo tek s dolaskom frankofone dinastije Anžuvina, dakle poslije 1301. godine. Već prvi kralj iz te vladarske kuće, Karlo Robert, kao izravni potomak francuskog svetog kralja Louisa IX., uspijeva ostvariti velik utjecaj na prilike u hrvatskim krajevima.³¹ Međutim, punu afirmaciju kraljevske vlasti dovršio je tek njegov sin Ludovik (1342.–1382.). Nakon slamanja otpora Šubića, njemu su se poklonili i Nelipići, a vrhovnu vlast priznavali su i bosanski banovi. Naposljetku je svoju moć potvrdio istjerivanjem Mletačke Republike s istočnojadranske obale, što je potrajalo pedesetak godina.³² Izgled njegova grba poznat nam je sa suvremenih dekorativnih kamenih spomenika, novca, otisaka njegovih pečata i s relikvijara. Sačuvani su nam primjerci iz Splita, Trogira i Šibenika, ali se među njima ponajviše ističe raka sv. Šimuna u Zadru.³³ *Fleur-de-lis* ili *francica* kao karakteristični

³⁰ Eduard von SACKEN, *Katechismus der Heraldik*, Leipzig, 1872., str. 10, 69; Guy Cadogan ROTHERY, *Concise Encyclopedia of Heraldry*, London, 1995., str. 165–178; Arthur Charles FOX-DAVIES, *The Wordsworth Complete Guide to Heraldry*, London, 1996., str. 272–276, 489–496.

³¹ Christian de MERINDOL, *Entre la France, la Hongrie et Naples: les Anjou, Staaten – Wappen – Dynastien*, XVIII. Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988, *Veröffentlichungen des innsbrucker Stadtarchivs*, Neue Folge, Band 18, Innsbruck, 1988., str. 146, 166.

³² Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., str. 78–82, 434.

³³ Cvito FISKOVIĆ, Najstariji kameni grbovi grada Splita, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, nova serija XVII, Zagreb, 1936., str. 186–189; Ivan RENGJEO, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz, 1959., str. 15, 47, 50, 52, 53, Tafel II 40, 41, Tafel XI 529, 534, 574, Tafel XII 608, 613, Tafel XVI 1126, 1127; Marija PANTELIĆ, Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala, *Slovo*, 20, Zagreb, 1970., str. 42, 75, 85, Tab. XXXIX; Duško KEČKEMET, Ilustracije budimpeštanskog kodeksa arhidakona Tome, u: *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980., str. 175, 176; Ivo PETRICIOLI, *Škrinja sv. Šimuna u Zadru*, Zagreb, 1983., str. 17, 20, Sl. 4, 15, 18, 33, 38, 62 – kalež; Ivo BABIĆ, Anžuvinski biljezi u Dalmaciji, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23, Zadar, 1984., str. 321–

znak ove dinastije našao se, pod izravnim ili neizravnim utjecajem, i na mnoštvu grbova hrvatskih velikaša i gradskih patricija onog doba. U Zadru su ih imali Civalelli, od Šibenčana valja istaknuti grbove Draganića, Mihetića, Šižgorića i Vrančića, od Trogirana – Statiliće, od Dubrovčana – Lukareviće, a u Kotoru – Buće.³⁴ Ljiljan(e) nalazimo i u Grbovniku Korjenić-Neorić iz 1595. godine, a osim Tvrtkovića i Kristića, krase i grbove: *Harvoevicha, Jablanicha, Ximracovicha, Morowlaxicha, Margviticha, Rvsciervichia, Xanticha, Krixicha, Klypkovicha, Paxacicha, Bogopankovicha, Divoevicha i Jvgovicha*.³⁵ S obzirom na cjelokupan korpus srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika, odnosno njihovih ukrasnih motiva, ljiljani se mogu naći u mnoštvu oblika na širokom prostoru od Bosanskog Petrovca do Nikšića, od Podrinja do mora, ali je njihova brojnost uočljiva između Knina, Kupresa i Trebinja.³⁶ Međutim, ako usporedimo tradicionalne heraldičke ljiljane s ovim primjercima isklesanima na mirlovićkim kamicima, vidjet ćemo da se razlikuju u obliku ljiljana. Naime, *fleur-de-lis* na grbovima ima u načelu gornje latice i središnji šiljak izveden iz jednostruke ili dvostruke, deblje ili tanje sveze. S donje strane sveze pak izlaze manje latice i šiljak ili samo izdanak u obliku pupa. Za razliku od njih ljiljani na našim kamicima u pretežitom broju imaju duže stapke koje izlaze iz deblje podloge različitih dužina. Izuzetici su dva lika, kratki drugi ljiljan na spomeniku br. 7, te lik na spomeniku br. 11 u koji su ukomponirane samo latice *fleur-de-lis*-a, pa ga stoga ne bismo ni razmatrali u sklopu ove skupine motiva. Detaljnijom komparacijom pokazuje se da je ljiljan sa stopom karakteristika srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika na prostoru južno od Dinare, pa ga možemo označiti kao regionalnu specifičnost.³⁷ Što se tiče hibridnih kombinacija, najčešći je motiv križoljiljana kojega, primjerice, imamo na jednom kamiku iz Prapatnice.³⁸

Kako možemo protumačiti nastanak i značenje motiva ljiljana? Kao što smo već naveli, ljiljan je, odnosno *fleur-de-lis*, heraldički lik i njegovu primjenu na nadgrobnim spomenicima valja tumačiti kao simboličko označivanje pokojnikova vazaliteta. Budući

328; C. MERINDOL, 1988., str. 154; Zorislav HORVAT, *Heraldički štitovi gotičke arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 1996., str. 27.

³⁴ Federico A. GALVANI, *Il re d'armi di Sebenico*, Venezia, 1885., str. 153, T. XVIII; Adam S. ETEROVICH, *Croatian and Dalmatian Coats of Arms*, Palo Alto, 1978., str. 192, 195, 197, 202, 210, 211; Ksenija KALAUZ, *Grbovi – zbirka kamenih grbova*, Šibenik, 2000., str. 9, 33.

³⁵ Ivo BANAC, *Grbovi – biljezi identiteta*, Zagreb, 1991., str. 168, 171, 176–178, 211, 214, 223, 234, 240, 248, 254, 286, 295, 304.

³⁶ Marian WENZEL, *Ukrasni motivi na stećcima / Ornamental Motifs on Tombstones from Medieval Bosnia and Surrounding Regions*, Sarajevo, 1965., str. 163–175; Š. BEŠLAGIĆ, 1982., str. 133, 134, 214–219.

³⁷ Ovakve ljiljane nalazimo u Grebašćici i Biskupiji kod Knina. Vidi: Šefik BEŠLAGIĆ, Stećci u okolini Šibenika, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 1, Zagreb, 1975., str. 189; Šefik BEŠLAGIĆ, Dvije nekropole stećaka u okolini Knina, *Naše starine*, XIV-XV, Sarajevo, 1981., str. 99, 100; Ljubica RADIĆ, Stećci Kosova polja kod Knina, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i kninskoj krajini – znanstveni skup* Knin, 13.–15. X. 1987., Zagreb, 1992., str. 153, 154, 156.

³⁸ Bešlagić u njemu prepoznaje antropomorfni križ. Vidi: Šefik BEŠLAGIĆ, Stećci u okolini Trogira, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 45, Beograd, 1981., str. 172, 173.

da su ljljani bili simbol Anževinaca, onda su i njihovi nositelji ponosno isticali svoje podaništvo vladarskoj dinastiji. Razumljivo je da se sad nameće i pitanje o etničkoj pripadnosti pokojnika, osobito zbog toga što znamo da su Vlasi bili manje-više pod izravnim kraljevskim zapovjedništvom.³⁹ Za razliku od našega mišljenja, Wenzel ljljanu pridaje isključivo religiozno značenje, tj. povezuje ga s uskrnućem pokojnika, a slično mišljenje ima i Bešlagić, iako dopušta heraldički karakter motiva.⁴⁰

Ovdje valja napomenuti da je prigodom iskapanja 1895. godine u Mirloviću pronađen prsten s grbom, ali bez heraldičkog ljljana.⁴¹

Križ je temeljni simbol kršćanstva i njegovo isklesavanje na nadgrobnom spomeniku nedvojbeno govori o vjerskoj pripadnosti pokojnika. Iako su rani proučavatelji kamikâ – osobito oni koji su djelovali iz Sarajeva, poricali njegovu brojnost, križ je nakon temeljitijih i politički neopterećenih istraživanja dobio svoje zasluženno mjesto pri vrhu tablice brojnosti pojedinih motiva. Time su ujedno oborene neke stare postavke o tzv. „bogumilima“ kao isključivim nositeljima kulture nadgrobnih kamenova. Prema novijim podacima križ je razmjerno najzastupljeniji u današnjoj jugozapadnoj Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.⁴² Nekropola u Mirloviću, unatoč očitij opustošenosti, uklapa se u tu sliku. Iako križ nalazimo i kao heraldički element, što nam potvrđuju mnogobrojni primjeri,⁴³ ipak mu na ovim spomenicima dajem samo religijsko značenje. Tipološki gledano, *crux immissa* gotovo je isključiva varijanta i zastupljen je s 3 primjerka, ali i oni imaju svoje specifičnosti.⁴⁴ Jedino odstupanje predstavlja lik na spomeniku br. 11. Radi se o nesvakidašnjoj kombinaciji dvostrukog račvastog križa, odnosno Y-križa ili razbojničkog križa.⁴⁵

Glede oružja, sa žaljenjem moramo citirati Peričićev navod da ... *Nigdje pak nema toliko mačeva urezanih na stećcima kao ovdje*. Te riječi popratio je spomenom oružja na ploči koja je pokrivala jedan ispitani grob u Mirloviću.⁴⁶ Prema sadašnjem stanju stvari, izgleda da je uništavanje preživio samo napola sačuvani spomenik u zidu. Budući da su nepovratno propali i držak i križnica mača, nemamo mogućnost davanja točnih podataka

³⁹ Vidi: Krešimir KUŽIĆ, *Wappen des mittelalterlichen Adels aus Zagora, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 40, Zadar, 1998., str. 45–47, 50; Nada KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976., str. 607, 608; T. RAUKAR, str. 139.

⁴⁰ Marian WENZEL, *O nekim simbolima na dalmatinskim stećcima, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 14, Split, 1962., str. 93; Š. BEŠLAGIĆ, 1975., str. 195; Š. BEŠLAGIĆ, 1981., str. 186; Š. BEŠLAGIĆ, 1982., str. 218.

⁴¹ B. PERIČIĆ, 1896., str. 101, 102. Vidi također: K. KUŽIĆ, 1998., str. 50.

⁴² Lovre KATIĆ, *Stećci u Imotskoj krajini, Starohrvatska prosvjeta*, III./3., Zagreb, 1954., 161–163; M. WENZEL, 1965., str. 91–95; Š. BEŠLAGIĆ, 1982., str. 177.

⁴³ Vidi npr.: I. BANAC, 1991., str. 167, 176, 180, 189, 209, 223, 234, 235, 240, 258, 259, 266, 271, 274, 279, 281, 291, 294.

⁴⁴ Vidi: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, 1990., str. 358, 359; L. KATIĆ, 1954., str. 162; Š. BEŠLAGIĆ, 1982., str. 178.

⁴⁵ *Leksikon...*, 1990., str. 358, 359.

⁴⁶ B. PERIČIĆ, 1896., str. 41.

o njihovim veličinama, ali ni o ukupnoj dužini mača. Stoga navodimo samo širinu toka koja iznosi 7 cm. Uslijed svega toga, spriječeni smo i u njegovu tipološkom određivanju i jedini komparativni detalj je kružno zaobljeni kraj toka, a takvi se susreću kod mnoštva mačeva iz preširokog vremenskog razdoblja.⁴⁷ Isti je problem i kod štita, pa jedino možemo dati širinu donjeg dijela od 30 cm. Radi se nedvojbeno o tarči, ali ni ona nema sačuvan gornji rub.⁴⁸ Jedino preostaje traženje analogija po sličnosti na susjednim nekropolama, pa se naposljetku nameće kao najprikladniji reljef oružja na spomeniku iz Labina. Sudeći po tom primjerku, nastanak monumenta bismo datirali oko 1400. godine.⁴⁹

Ralo je bilo, kao temeljno poljodjelsko ratilo, sastavni dio seoske svakodnevice, i bez njega se nije mogla zamisliti seljakova opstojnost. Životnu važnost rala i pluga dokazuje jedan članak u Statutu grada Splita kojim se zasebno propisuje novčana kazna za njihovu krađu.⁵⁰

Vratimo se nakon svega na zagonetnije motive! Što je u ono doba, dakle, moglo privući toliku pozornost pojedinca da on dade to ovjekovječiti na nadgrobnoj ploči svojeg srodnika? Jedna od najspektakularnijih prirodnih pojava, kako u ono doba, tako i dandanas, svakako je *aurora borealis* ili polarno svjetlo.⁵¹ Polarno svjetlo je pojava do koje dolazi interakcijom ioniziranih sunčevih čestica, tj. Sunčeva vjetra, magnetnog polja našeg planeta Zemlje te atoma i molekula zraka.⁵² Valja naglasiti da postoji uzročna veza između cikličkih Sunčevih aktivnosti i *aurore borealis*.⁵³ Fenomen se stvara u gornjim slojevima atmosfere i zbog svojih karakteristika nedvojbeno je fascinirao srednjovjekovnog čovjeka. Svjetlo je moglo imati različite oblike i boje, od crvenkaste (kod nas najčešća), žuto-zelene do plave i ljubičaste. I dok se boje na materijalu kakav je kamen vapnenac nisu mogle simbolizirati, njegova tvrdoća bila je dostatna da nam sačuva oblike svjetlosti. Ona se očitovala i očituje u raznolikim formama za koje su uvedeni međunarodno standardizirani nazivi: luk, zavjesa, kruna ili vijenac, ploha ili žar.⁵⁴ Sljedeći motiv za uklesavanje polarnog svjetla bila je velika rijetkost njegova pojavljivanja, jer se ono u našim zemljopisnim

⁴⁷ Ronald Ewart OAKESHOTT, *The Sword in the Age of Chivalry*, London, 1964., str. 43, 95, 113; Marija ŠERCER, *Mačevi, bodeži, noževi*, Katalog muzejskih zbirki, XIV, Zagreb, 1976.

⁴⁸ Helmut NICKEL, *Der mittelalterliche Reiterschild des Abendlandes*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Freien Universität Berlin, Berlin, 1960., str. 56–63.

⁴⁹ Rad u tisku.

⁵⁰ *Statut grada Splita*, preveo Antun Cvitanić, Književni krug, Split, 1987., str. 230/179.

⁵¹ Izvorna rasprava objavljena je u: Krešimir KUŽIĆ, Zabilježbe polarnog svjetla na zagorskim kamicima, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 44, Zadar, 2002.

⁵² Vladis VUJNOVIĆ, *Astronomija 2*, Zagreb, 1994., str. 68; Jurica MILJAK, O polarnoj svjetlosti s posebnim osvrtom na njenu pojavu u Dalmaciji 8. studenog 1991. god. / About the Phenomena of Auroral Light with Special Review on Its Appearance in Dalmatia on November 8th, 1991., *Vijesti – stručno-znanstveni časopis iz pomorske meteorologije*, XXXVII, Split, 1991., str. 43.

⁵³ Inge LISAC – Antun MARKI, The Auroral Events Observed from Croatia and a Part of Surrounding Countries, *Geofizika*, 15, Zagreb, 1998., str. 57, 58.

⁵⁴ J. MILJAK, 1991., 44.

širinama (42° – 45°) dogodi jedan do dva puta tijekom ljudskog vijeka. Upravo je stoga pružalo mogućnost vremenskog određivanja smrti pokojnika na čijim se nadgrobnicima u pravilu ne nalazi uklesana godina.

Upravo se zbog nesvakidašnjosti moglo očekivati postojanje zapisa u srednjovjekovnim kronikama, što se i potvrdilo. Počevši sa stranim ljetopiscima, nalazimo zabilježbu polarne svjetlosti 1099.,⁵⁵ 1325., 1352. i 1353. u Firenzi,⁵⁶ te u Veroni 1387. god.⁵⁷ Posebno treba istaknuti ovu iz 1352. za koju kroničar navodi da je viđena i u hrvatskim krajevima.⁵⁸ Za tim zapisima ne zaostaju ni oni naših kroničara. Među njima je znamenita zabilješka zadarskog patricija Pavla Pavlovića. On je u svoj „Memoriale“ zapisao da se noću, 8. siječnja 1388. god. „... apparuerunt in Iadra signa mirabilia in coelo, videlicet apparuit quidam splendor magnus, quasi columna nubis, igne accensa... et haec signa duraverunt per spatium unius horae et ultra ...“⁵⁹ Zanimanje je nastavljeno i u kasnijim vremenima, što nam dokazuju zapisi samostanskih kroničara.⁶⁰ U njima nam je nerijetko detaljno opisan oblik i trajanje polarnog svjetla, ali sve do pojave drvoreza i bakrореza nedostajali su likovni prikazi pojave. Utoliko više, ovi reljefi izvedeni na zagorskim kamicima predstavljaju dragocjenost, ne samo etnografskog, nego i astro i geofizičkog karaktera.

Nakon fizičkog opisa kamika možemo krenuti u rješavanje enigme ornamenata sličnih slovima „T“, i „C“. Komparirajući njihov oblik s onima koje možemo naći u zamašitoj knjizi Marian Wenzel „Ukrasni motivi na stećcima“,⁶¹ ne može se naći nijedan primjer identičan ovima iz Zagore. Međutim, motiv u obliku slova „C“ donosi Anđela Horvat desetak godina ranije. Služeći se zabilješkama V. Heneberga, ona je spomenula jedan nadgrobni spomenik iz Debelog Brda kod Korenice, navodeći »konjske ploče«.⁶²

⁵⁵ *Monvmenta Germaniae historica, Scriptorum*, Tomus XXXI., Hannover, 1903., str. 291.

⁵⁶ *Biblioteca classica italiana – secolo XIV*, Vol. I., *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani*, Trieste, 1857., str. 285; *Biblioteca classica italiana – secolo XIV*, Vol. II., *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani*, Trieste, 1858., str. 97, 108, 119.

⁵⁷ *Monumenti storici pubblicati dalla R. deputazione veneta di storia patria*, serie terza, *Cronache e diarii*, vol. III., Venezia, 1890., str. 33 – “... sub serenissima nocte scalas in aere... statura et colore quibus illustres attai illas triumphando per gradus auxerant, se continua propagatione dilatando versus celum affugientes et dum demum gradus abrumpi et per summam etheris regionem dispersas...”

⁵⁸ *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani*, 1858., str. 97 – “... che a tutti gl’Italiani, e a quelli del mare Adriatico, e a’ Friolani, e agli Schiavoni e Ungheri... apparve valicando in quella medesima ora che a noi...”

⁵⁹ Ferdo ŠIŠIĆ, Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga, *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva VI.*, Zagreb, 1904., str. 12. O tome je već pisao Dražen Grmek. Vidi: Dražen GRMEK, Srednjovjekovne zabilješke o astronomskim pojavama u Hrvatskoj, p.o. *Almanah Bošković*, Zagreb, 1954., str. 199.

⁶⁰ Ivan PENZAR – Branka PENZAR, Lanosovićeви meteorološki zapisi i pojmovi u samostanskim kronikama i drugim djelima, *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, Osijek 1985., str. 152; Trojica makarskih ljetopisaca, *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Split, 1993., str. 273.

⁶¹ M. WENZEL, 1965.

⁶² Anđela HORVAT, O stećcima na području Hrvatske, *Historijski zbornik*, IV/1-4, Zagreb, 1951., str. 159 – “... Der dritte Stein hat (...) zwei Hufeisen-Zeichen...”, str. 161.

Kako nam njena fotografija pokazuje, „potkove“ su sasvim nalik ovima iz Mirlovića, s jedinom razlikom u smještaju na plohi spomenika.

Nakon što smo to spoznali, u odgonetavanju, te u konačnici, u klasificiranju zagonetnih motiva pomoći će nam terestričke zabilježbe pojavnih oblika polarnog svjetla. Rekli smo već da postoje standardizirana imena: luk, zavjesa ili draperija, kruna ili vijenac, ploha ili žar, ali postoje i takvi slučajevi koji se iskazuju kao križanci standardiziranih oblika. Za potkovičasti oblik zavjese „Ω“ (ili obrnuta slova „C“) na kamiku iz Mirlović Zagore postoji zabilješka iz 1933.⁶³ Svjetlost formiranu kao „⊥“ ili obrnuto slovo „T“, poput ove s kamika iz Mirlović Zagore, opisao je Lanosović 1770. riječima: „... Ovo je bila širina cijelog luka, osim što su neke zrake često i sve češće izbijale prema gore. ...“⁶⁴ i zacijelo se radi o modifikaciji luka sa središnjim izbojem uvis.

Kako se na ovom kamiku vidi i Mjesec odnosno polumjesec, to nas navodi na zaključak da cijela figuralna kompozicija daje realnu sliku nebeskog svoda u momentu pokojnikove smrti. Stvar malo komplicira nezgodna činjenica da je kamik premještan sa svog izvornog položaja, odnosno s groba, pa slika može biti dvojaka – zavisno od toga je li ili nije kamik okrenut za 180°. Međutim, kako je poznato iz astronomije da Mjesečevi rogovi u fazama nikad nisu nagnuti prema Zemljinoj površini,⁶⁵ jedina je prihvatljiva verzija s rogovima blago ukošenim uvis.

Na kraju, teško je u datiranju opisanog nadgrobnog spomenika postaviti preciznije odrednice od općenitog i preširokog razdoblja od 1350. do 1463. god. Ako bismo se u rješavanju te zadaće poslužili tzv. Gleissbergovim ciklusom od 80 god. i tzv. Sunčevim ciklusom od 11 godina,⁶⁶ ne bismo dobili mnogo bolje rezultate. Prema prvom proračunu jedna od godina na koju pada izuzetna Sunčeva aktivnost je 1390. god., što je vrlo blizu one zabilježbe Pavla Pavlovića, a druga je već na granici razdoblja – 1470. godina. Tada je već nastupio zalazak kulture kamika, uzrokovan turskim navalama.

Isto vrijedi i za ostale spomenike, jer na žalost ni jedan nema ni slova ni brojke koji bi nam pomogli u datiranju nastanka – a to je gotovo opća značajka kamika iz Zagore.

Glede oblikovne analize, od prikazanih 16 spomenika gotovo su podjednako zastupljene ploče – 8 komada, i sanduci – 7 komada, dok za jedan kamik ovaj element ne možemo odrediti. Nije naodmet dodati kratko zapažanje o debljini spomenika. Najčešće ona iznosi oko 26 cm (kod 7 spomenika), a debljinu od oko 36 cm imaju dva, odnosno,

⁶³ Carl STØRMER, Results of the Observations and Photographic Measurements of Aurora in Southern Norway and from Ships in the Atlantic during the Polar Year 1932–1933, *Norske publikasjoner*, vol. XVIII, No. 7, Oslo, 1953., Plate 2. Upper left.

⁶⁴ I. PENZAR – B. PENZAR, 1985., str. 152.

⁶⁵ Vladis VUJNOVIĆ, *Astronomija 1*, Zagreb, 1994., str. 131, 132.

⁶⁶ Paul R. WEISSMAN – Lucy-Ann MCFADDEN – Torrence V. JOHNSON, *Encyclopedia of the Solar System*, San Diego – London – Boston – New York – Sydney – Tokyo – Toronto, 1999., str. 85.

ako pribrojimo Peričičeve podatke, četiri spomenika. Ti nam podatci govore o prirodnim datostima u kamenolomu otkuda su monoliti dovučeni, kao i o skromnim mogućnostima klesara koji nisu stanjivali kamene gromade, nego su samo odvaljivali pristupačne slojeve kamena te ih pritesavali po dužini i širini. Osim ornamentalnih ukrasa, na 4 spomenika (od toga je jedan Peričičev nestali) vidimo da su zarubljeni.

Na samom kraju ponovit ćemo još jednom da su kamici svakako najoriginalniji proizvod hrvatske srednjovjekovne narodne umjetnosti. Pri njihovu tumačenju valja se prisjetiti Pejakovićevih misli da: ... *Djelo treba čuti iz strukture njegova znaka i vidjeti u vremenu njegova smisla. (...) Djelo otkriva cjelinu društvenog i duhovnog organizma, tradiciju koja raste, sredinu u kojoj je živjelo.*⁶⁷

⁶⁷ Mladen PEJAKOVIĆ – Nenad GATTIN, *Starohrvatska sakralna arhitektura*, Zagreb, 1988., str. 242, 262.

ILUSTRACIJE

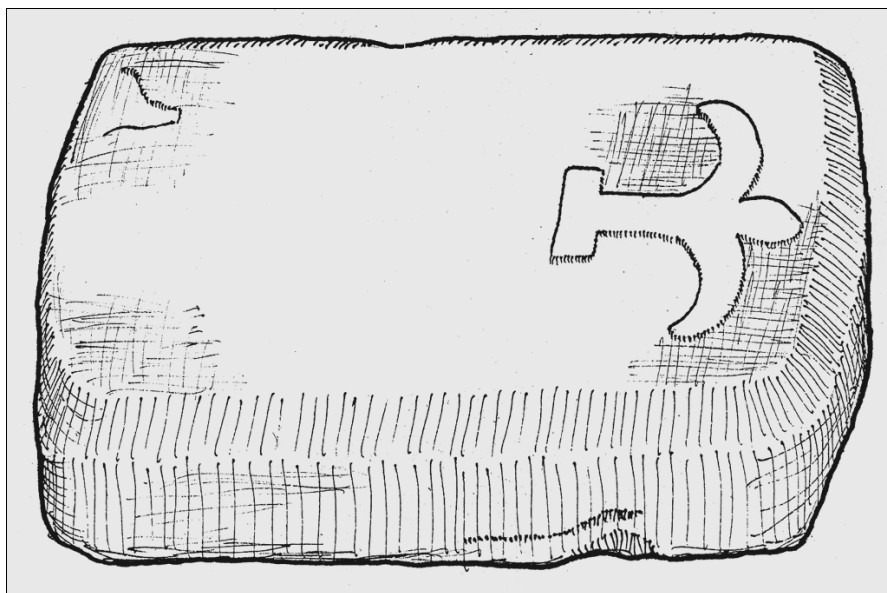
Sl. 1. Pločnik pred crkvenim vratima načinjen od nadgrobnika.

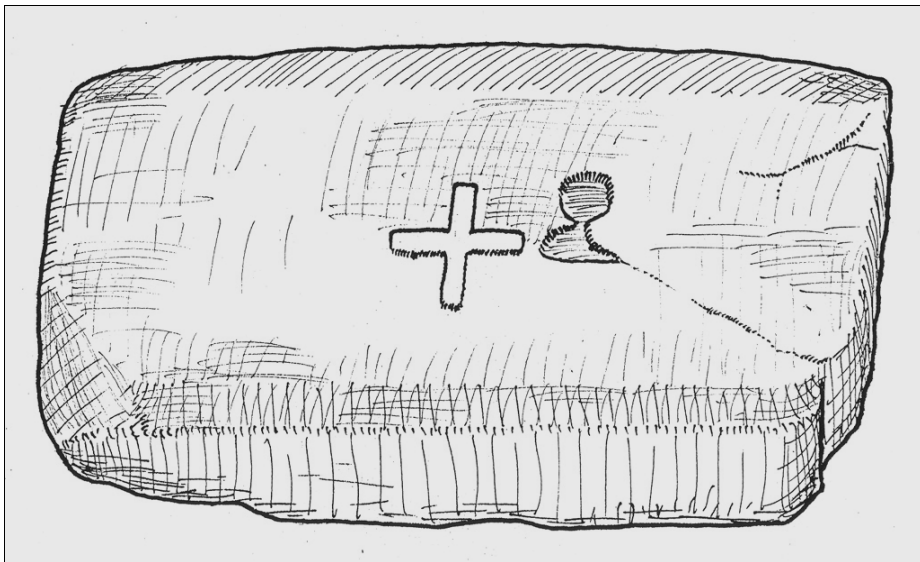
Sl. 2. Nadgrobnni kamenovi iz Mirlovića poredani uz zid groblja. U prednjem planu spomenik s dvostrukim Y-križem.

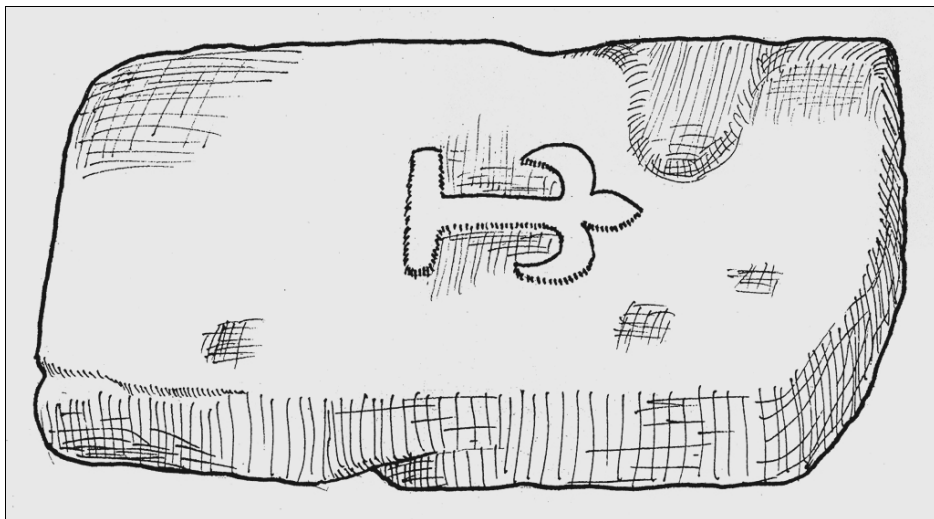
Sl. 3. Skraćeni kamik s istokračnim križem.

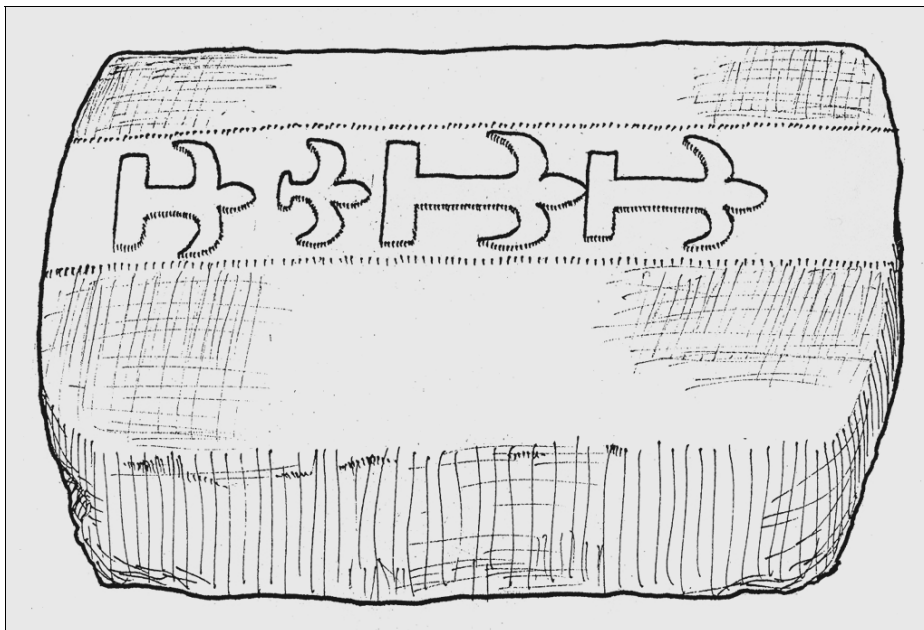
Sl. 4. Zarubljeni kamik s heraldičkim ljiljanom.

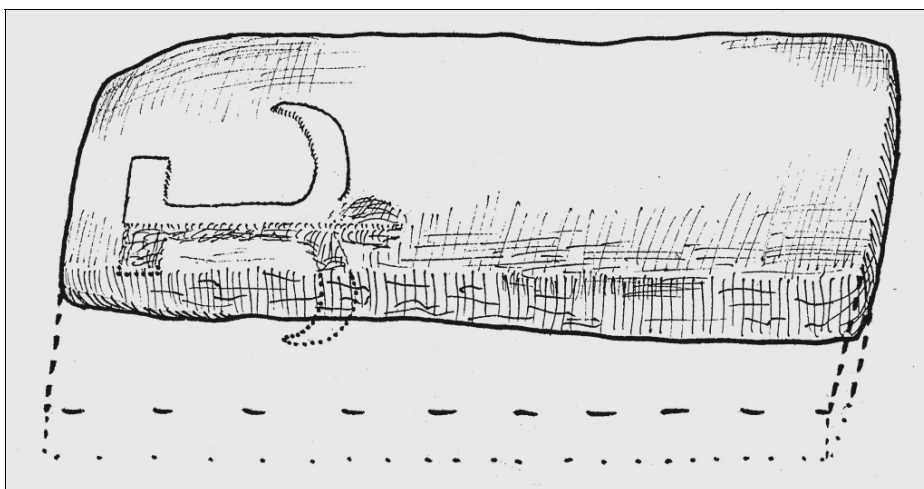
Sl. 5. Istokračni križ na zarubljenom nadgrobniku.

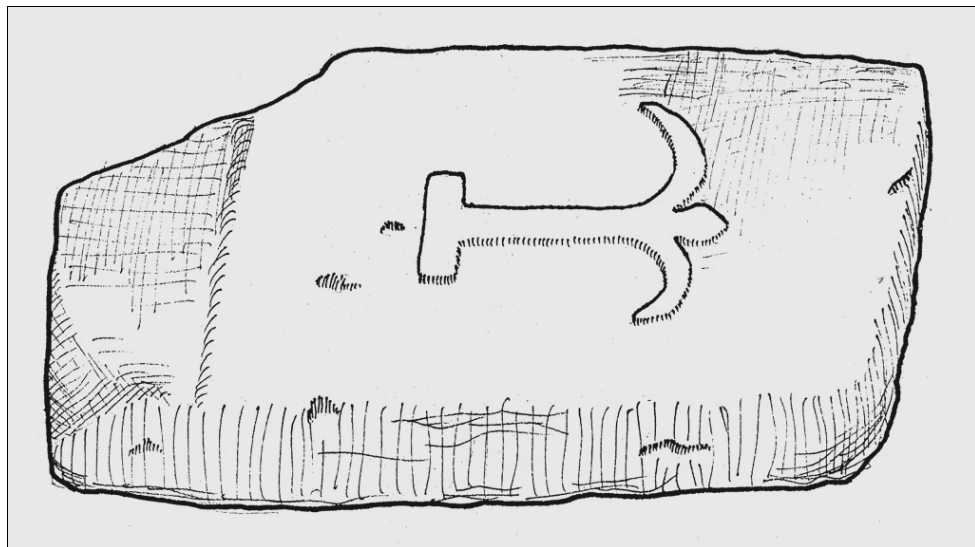
Sl. 6. Nadgrobnik s ljljanom i prirodnom udubinom.

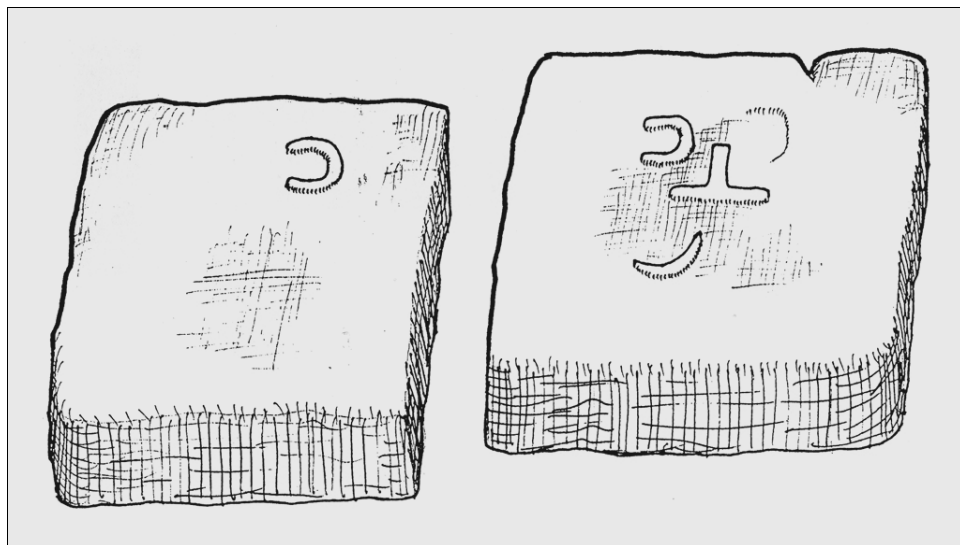
Sl. 7. Četiri fleur-de-lis-a na sandučastom kamiku.

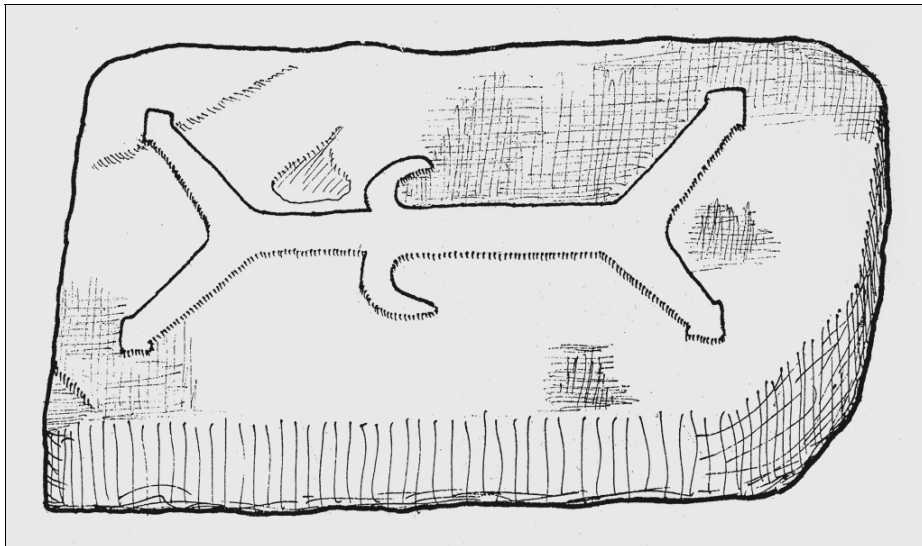
Sl. 8. Uzdužno otklesana ploča s ostatkom ljljana.

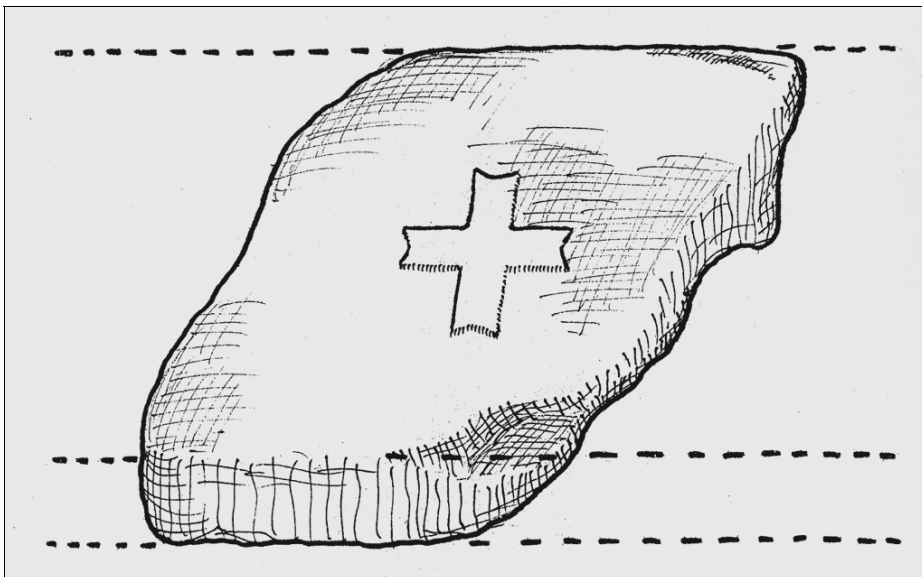
Sl. 9. Stanjeni nadgrobní spomenik s ljljanom.

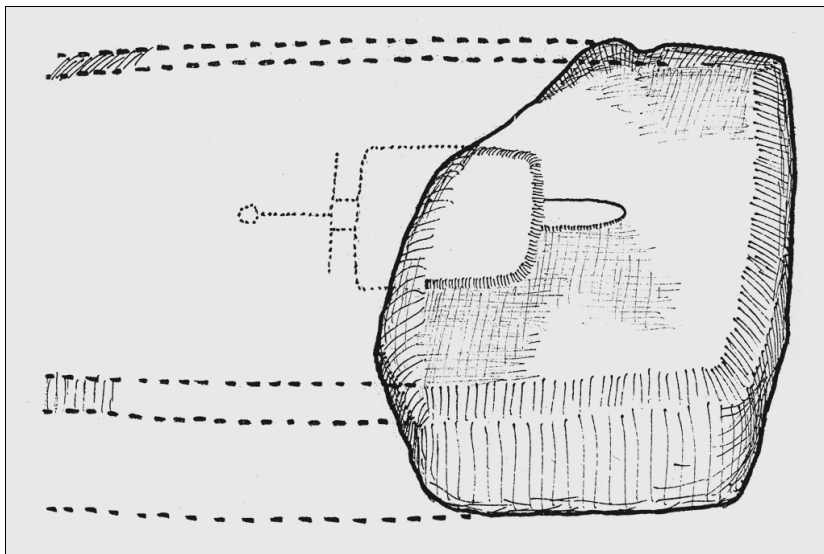
Sl. 10. Kamik s prikazom polumjeseca i polarnog svjetla.

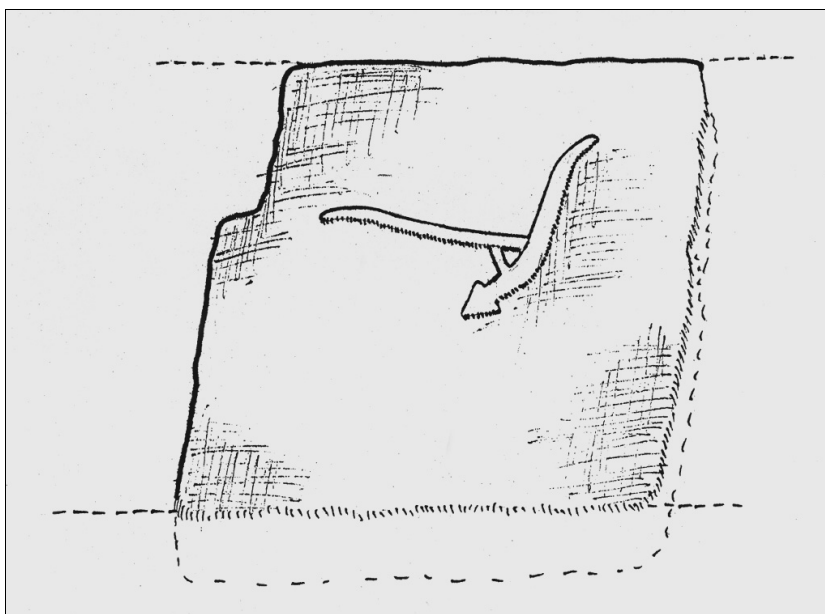
Sl. 11. Debela ploča s dvostrukim Y-križem s laticama ljiljana.

Sl. 12. Oštećena ploča s istokračnim križem.

Sl. 13. Ostatak zarubljenog kamika s motivom mača i štita.

Sl. 14. Motiv rala na nadgrobniku iz Konjevrata.

Krešimir KUŽIĆ: GRAVESTONES FROM MIRLOVIĆ ZAGORA AND KONJEVRATE

Summary

In Mirlović Zagora and Konjevrate, villages in the Šibenik area of the Dalmatian hinterland, there are two necropolises of Medieval tombstone monuments. The once upon a time more numerous group in Mirlović near the church of the Ascension of Mary today numbers 26 tombstones while only one stone-plate has been preserved in Konjevrate near the church of St. John. Besides the at times astounding dimensions, one's attention is even more drawn by the relief motifs with which the stones are decorated. The most represented heraldic motif is the *fleur-de-lis* (fig. 4, 6, 7, 8, 9), and its specific characteristic is the base or the foot from which it grows. The reason this motif was accepted was the rule of the Angevin dynasty which had a lilac in its coat-of-arms. The second if we go by numbers is the cross as a fundamental religious symbol (fig. 3, 5, 11, 12). Special attention ought to be paid to the double Y – the cross. Weapons are to be found on one monuments (fig. 13) as well as a ploughshare (fig. 14). Above all it is an aurora borealis motif that excels particularly (fig. 10). Such a spectacular phenomenon could not pass unnoticed which is testified to by Medieval manuscripts and by contemporary figurative images. According to international standardized terminology, it can be seen that in Mirlović Zagora we are dealing with two curtains similar to the letter "C" and one arch in the shape of the upturned letter "T". Owing to the fact that a half moon is a constituent part of the composition, we can with certainty maintain that the whole image represents the real appearance of the heavenly vault at the moment of the deceased death. Since no inscription exists which could help us date the monument, it remains to determine the period when it was made from 1400 to 1470 by way of analogy with surrounding necropolises. Typologically speaking, eight monuments belong to the group of plates, while seven belong to the casket group. The Medieval tombstones from Mirlović and Konjevrate are a constituent part not only of the corpus of monuments which can be found in the Dalmatian hinterland but of the sepulcher artifacts within the wider area and are the most impressive reflection of a distinct Croatian folk art.

Key words: Mirlović Zagora, Konjevrate, gravestones, 15th C.

